

τὰ δάκρυα . . . ἠθέλησε δὲ νὰ τὸ δώσῃ πρὸς τὸν σύζυγόν της, ἀλλὰ τὴν ἐγκυτέλιπεν αἱ δυνάμεις της, καὶ αὐτὸ ἐπέσεν εἰς τοὺς πόδας τοῦ στρατηγοῦ. Οὗτος δὲ τὸ ἤρπασεν ἀμέσως, καὶ πλησιάσας εἰς τὸν φανὸν ἀνέγνωσε τὰ ἐφεξῆς·

«Υγιαίνειτε, κυρία, υγιαίνειτε διὰ παντός· ἀλλὰ δὲν ἐδυνήθη νὰ μείνῃ ψυχρὸς καὶ ἀπαθὴς ἀπέναντι τῆς ἐδελυρᾶς συκοφαντίας ἣτις ἐπροσπάθει νὰ στιγματίσῃ τὴν εὐγενῆ καὶ καθάραν σας καρδίαν. Ἐμελλὰ ν' ἀναχωρήσω αὖριον, καὶ ὑπακούσας εἰς τὰς θελήσεις σας, νὰ ἀναχωρήσω ἀπὸ τὸν τόπον ὅπου κατοικεῖτε. Δὲν ἐγόγγυσσα πώποτε, διότι, ὡς καὶ ὑμεῖς, ἐπεβίβστην τὸν ἱερὸν δεσμὸν ὅστις σᾶς συνδέει μετ' ἄλλου. Πράττω ὅμως πλεονέκτερον ἀφ' ὅσον ἐξυψήσατο· ἀναχωρῶ ἀπόψε διὰ νὰ μὴν ἐπιστρέψω πλέον. Υγιαίνειτε, κυρία· ὁ Θεὸς νὰ διαχύσῃ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς σας ἀξίαν ν' ἀπολαύῃ πάσης εὐδαιμονίας, τὰς πολυτιμοτάτας εὐλογίας του. Ἐνίοτε δὲ, ὅταν προσεύχεσθε, ἀνακαλῆτε εἰς τὴν μνήμην σας καὶ τὸν

πιστὸν δοῦλόν σας

Ὁσμὸνδον Σερικιῦ.»

Δάκρυα κατέβρεζαν τὸ πρόσωπον τοῦ στρατηγοῦ.

— Ἐλένη! . . . ἀνέκραξε μὲ φωνὴν σπαριζικάρδιον ὁρμήσας πρὸς τὴν κλίνην της.

Ἄλλ' ἢ Ἐλένη δὲν ἔζη πλέον!

Τὸ πρόσωπόν της διετήρει τὴν γαληνίαν ἀγανάκτησιν ψυχῆς καθαρᾶς καὶ εὐγενοῦς, ἀνάνδρως συκοφαντηθείσης. Εἰς μάτην ὁ στρατηγός, λαβὼν τὰς εἰσέτι θερμὰς χεῖράς της τὴν ἐκάλει . . . Τὴν ἀνεσήκωσεν εἰς τὰς ἀγκάλας του κράζων·

— Συγχώρησόν με! . . . συγχώρησόν με! . . .

Ἄλλ' ἢ Ἐλένη ἔκειτο ἄπνους! εἶχεν ἤδη προσφέρει τὸν τελευταῖον λόγον, λόγον ἀθωότητος, λύπης, θάρρους καὶ ἀρετῆς, ἀλλ' ἴσως καὶ ἐπιπληξιας.

ΠΕΡΙ

ΑΝΑΤΡΟΦΗΣ

ΤΩΝ

ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ.

(Συνέχεια. Ἰδε Φυλλ. 35'.)

—ο—

Ὁ παιδαγωγὸς ἦτο δοῦλός τις. Ἐξελέγοντο δὲ ὡς παιδαγωγοὶ βεβαίως ὄχι μόνον οἱ φρονιμώτατοι καὶ ἐπισεικίστατοι, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀνωτέρας παιδείας κἀτοχοί. Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι τοῦτο σπανίως συνέβαινε, καὶ εἰς εὐκαταστάτους οἰκογενείας οὕτω περιγράφει ὁ

Πλάτων (Αὐτ.) τοὺς τοῦ Μενεξένου καὶ Αὐτίου ὡς ὑποβαρβαρίζοντας. Δεινότερα δ' ὁμιλεῖ ὁ Πλούταρχος (1) περὶ τῆς αὐτειδησίας τῶν συγχρόνων του γονέων· «ἐπεὶ νῦν γε τὸ γινόμενον πολλοῖς ὑπερκαταγέλαστόν ἐστι· τῶν γὰρ δούλων τῶν σπουδαίων τοὺς μὲν γεωργοὺς ἀποδεικνύουσι, τοὺς δὲ ναυκλήρους, τοὺς δὲ ἐμπόρους, τοὺς δὲ οἰκονόμους, τοὺς δὲ θανσιστάς· ὅ,τι δ' ἂν εὖρωσιν ἀνδράποδον οἰνόληπτον καὶ λίχνον πᾶσαν πραγματείαν ἄχρηστον, τούτῳ φέροντες ὑποβάλλουσι τοὺς υἱούς.»

Οἱ παιδαγωγοὶ λοιπὸν οὗτοι παρτηκολούθουν τοὺς παῖδας πανταχοῦ, ἰδίως δὲ εἰς τὸ Σχολεῖον καὶ εἰς τὸ Γυμνάσιον, καθὼς πληροφοροῦμεθα ἤδη ἀπὸ τὸν Αὐτίου τοῦ Πλάτωνος, ὅπου ῥητὶς λέγεται: «τί δὲ ποιῶν αὐτὸς ὁ παιδαγωγὸς σου ἄρχει; Ἄγων δὴ τοῦ, ἔφη, εἰς διδασκάλου» καὶ μεταξὺ τῶν νόμων τοῦ Σόλωνος ὑπῆρχε κατὰ τὸν Αἰσχίνην (κ. Τιμάρχ.) νόμος τις «περὶ παιδαγωγῶν ἐπιμελείας», ἀφορῶν αὐτὴν ταύτην τὴν εἰς τὰ σχολεῖα καὶ γυμνάσια φοίτησιν. Οἱ παιδαγωγοὶ ἔφερον τὰ βιβλία τῶν παιδῶν καὶ τὰλλα τὰ ἀναγκαῖα εἰς τὸ Σχολεῖον, ἥτοι τὴν κιθάραν, ἂν καὶ πολλάκις καὶ ἰδιαίτεροι δοῦλοι ἔφερον αὐτὴν (2). Δὲν μᾶς εἶναι γνωστὸν ἂν οἱ παιδαγωγοὶ ἔμεναν παρόντες εἰς τὰ Σχολεῖα, καθὼς εἰς τὰ γυμνάσια, ἢ ἐπικυρήσαντο διὰ νὰ ἄγωσι τοὺς παῖδας εἰς τὴν οἰκίαν. Ἐπειδὴ ἂν καὶ τὸ κυριώτερον ὄργανον τοῦ Σχολείου ὀνομάζεται παιδαγωγεῖον (τὸ ὅποιον καὶ σχολεῖς ὀνομάζεται), ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἔχει οὐδεμίαν σχέσιν μὲ τοὺς παιδαγωγούς. Ἄλλως τε ἦτον ἀπηγορευμένον εἰς πάντα ἄνδρα, καὶ μάλιστα ἐπὶ ποινῇ θανάτου, ἢ εἰς τὸ Σχολεῖον εἰσεῖσθαι ἐν καιρῷ παραδόσεως, ἐξαίρουμένων τῶν πλησιεστέρων συγγενῶν τοῦ διδασκάλου. «καὶ μὴ ἐξέστω, λέγει ὁ Αἰσχίνης (3), τοῖς ὑπὲρ τὴν τῶν παιδῶν ἡλικίαν οὕτω εἰσιέναι τῶν παιδῶν ἔνδον ἄντων, ἐὰν μὴ υἱὸς διδασκάλου, ἢ ἀδελφός, ἢ θυγατὶς ἀνὴρ· ἐὰν δὲ τις παρὰ ταῦτ' εἰσῇ, θανάτῳ ζημιούσθω.» Ἀλλ' εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους φαίνεται ὅτι δὲν διετηρεῖτο αὐστηρῶς ὁ νόμος οὗτος τοῦ Σόλωνος· ἐπειδὴ ὁ Θεόφραστος μεταξὺ τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ λάλου ἀναφέρει καὶ τοῦτο, ὅτι ὑπάγει εἰς τὰ Σχολεῖα καὶ τὰς παλαίστρας, καὶ διὰ τῶν ἀδολεσχιῶν του ἐμποδίζει ἀπὸ τοῦ ἔργου τῶν διδασκάλων καὶ μαθητῶν. Ἐμενον δὲ οἱ νόμοι ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν τούτων τῶν παιδαγωγῶν μέχρι τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας ὡς δηλοῦται ἐκ τῶν λόγων τοῦ Τερεντίου (4) καὶ τοῦ Πλούταρχου (5). Παράδειγμα παιδαγωγοῦ μὲ ἀρχαῖα ἦθη, εἰς τὸν ὅποιον δὲν ἤθελε νὰ ὑπακούσῃ ὁ νέος, εὐρίσκεται παρὰ τῷ Πλάτῳ (6).

Ἀπὸ τοῦδε ἤρχιζε καὶ ἡ διδασκαλία, ἥτις ἐν γένει ἐκτὸς τῆς οἰκίας ἐγένετο, καὶ ἦτο διαμεμερισμένη εἰς τὰ σχολεῖα καὶ τὰ Γυμνάσια. Ἀληθινὰ ὁ Σωκρά-

(1) π. Παιδ. ἀγωγ. 7.—παράβ. Λυκούργ. 16. Ἀλκιβ. 1. (2) Λιβαν. Αὐγ. XXIV.—Λουκιαν. Εἰρώτ. 45. παραβ. Πολυδ. X, 59. (3) κ. Τιμάρχ.

(4) Andr. I, 1, 24. (5) π. T; Ἀκου. I.

(6) Baech. I, 2. III, 1, 3.

της παρὰ Πλάτωνι (Πρωτ. γ.) διηγείται ὅτι· «Κλεινίαν τὸν Ἀλκιβιάδου τούτου νεώτερον ἀδελφὸν ἐπιτροπεύων ὁ αὐτὸς ἀνὴρ Περικλῆς, δεδιὼς περὶ αὐτοῦ, μὴ διαφθῇ δὴ ὑπὸ Ἀλκιβιάδου, ἀποσπάσας ἀπὸ τούτου, καταβέβητος ἐν Ἀρίστωνος ἐπαίδευσι, καὶ πρὶν ἔξ μῆνας γεγονέναι ἀπέδωκε τούτῳ, οὐκ ἔχων ὅ,τι χρῆσταιτο αὐτῷ· οὐδ' ἄλλ' εἰς τὰς λέξεις ταύτας δὲ· ὑπάρχει ἡ ἐλαχίστη ἐννοία ἰδιωτικῆς κατ' οἶκον διδασκαλίας, ὡς ὑπέθεσεν ὁ Κράμπερ (1). Τούναντίον εἶναι πρόδηλον ὅτι τὸ ἐπαίδευσθαι κυρίως σημαίνει τὴν ἡπιωτέραν οἰκιακὴν παιδείαν. Ἐπειδὴ διὰ τὴν χωρίσιν ὁ Περικλῆς τὸν Κλεινίαν καὶ τὸν Ἀλκιβιάδην ὡς πρὸς τὰ μαθήματα, δὲν ἐχρειάζετο νὰ κάμῃ ἄλλο τι, εἰμὴ νὰ τοὺς στείλῃ εἰς δύο διαφόρους διδασκάλους.

Ἀπὸ ποῖον δ' ἔτος τῆς ἡλικίας των ἤρχιζον κυρίως νὰ φοιτῶσιν εἰς τὰ σχολεῖα, οὐδ' αὖτε λέγεται ῥητῶς [καθὼς εἶδομεν προλαβόντως, ὅτι καὶ τὸ πότε παρεδίδοντο οἱ παῖδες εἰς τοὺς παιδαγωγοὺς δὲν ἀναφέρεται ῥητῶς]. Ὁ Πλάτων φαίνεται μὲν ὅτι μέχρι τοῦ δεκάτου ἔτους μόνον προτρέπει τοὺς παῖδας εἰς τὸ γυμνάσιον, ἢ κυρίως εἰς τὰς σωματικὰς ἀσκήσεις, λέγων (2)· «μετὰ δὲ τὸν ἐξέτη καὶ τὴν ἐξέτην διακρινέσθω μὲν ἤδη τὸ γένος ἑκατέρων. — πρὸς δὲ τὰ μαθήματα τρέπεσθαι χρὴ ἑκατέρων· τοὺς μὲν ἄρ' ἔχοντας ἐν ἵππων διδασκάλους καὶ τόξων καὶ σφενδονήσεως· καὶ ὅτι τὸ δέκατον ἔτος διορίζει δι' ἐναρξίν εἰς τὰ γράμματα, ἀλλὰ τοῦτο πραγματικῶς σπιννῶς συνέβαινε, καὶ κατὰ συνέπειαν ἀξιώματος τινος, τὸ ὁποῖον καὶ τὴν σήμερον πολὺ συχνὰ ἀκούομεν, ἐστὲλλον τοὺς παῖδας εἰς τὰ σχολεῖα πολὺ πρωϊύτερον διὰ νὰ μὴ κάμωσι *τρέλλας* εἰς τὴν οἰκίαν. Οὕτω λέγει ὁ Λουκιανός (3)· «ἐπεὶ καὶ αἱ τίτθαι τοιαύτῃς λέγουσι περὶ τῶν παιδίων, ὡς ἀπιτέον αὐτοῖς εἰς διδασκάλους· καὶ γὰρ ἂν μηδέπω μαθεῖν ἀγαθόν τι θύωνται, ἀλλ' οὐ φαῦλον οὐδὲν ποιήσουσιν ἐκεῖ μέοντες. οὐδ' ὅχι πολὺ διαφορετικὰ παρὰ τὸν Πλάτωνα διηγείται καὶ ὁ Ἀριστοτέλης (4) τὴν μέχρι πέντε ἐτῶν ἡλικίαν σφαιριωμένων ὡς ἡλικίαν· «τὴν οὕτω πρὸς μάθησιν καλῶς ἔχει προσαγεῖν οὐδεμίαν, οὐτε πρὸς ἀναγκαίου πόνους· οὐ ἀκολουθῶς λέγει· ἐδιδάσκοντων δὲ τῶν πέντε ἐτῶν τὰ δύο μέχρι τῶν ἐπτὰ, δεῖ θεωρεῖν ἤδη γίνεσθαι τῶν μαθημάτων, ὡς δεῖ ἡσσεῖ μάχεσθαι αὐτοὺς. οὐδ' ὅχι τὰ ταῦτα ἐννοεῖ ἀναμφιβόλως τὴν Γυμναστικὴν, ἥτις κατ' αὐτὸν πρέπει ἐπίσης νὰ προηγήται τῆς ἐπιστημονικῆς διδασκαλίας· ἔπειδὴ ἐν τῷ Πολιτικῷ VIII. 3. λέγει· «ἐπεὶ δὲ φανερὸν, πρότερον τοῖς ἔσσειν ἢ τῷ λόγῳ παιδεύεσθαι εἶναι, καὶ περὶ τὸ σῶμα πρότερον ἢ τὴν διάνοιν, ὁ δὲλον ἐκ τούτων ὅτι παραδοτέον τοὺς παῖδας γυμναστικῇ καὶ παιδοτριβικῇ. οὐδ' ὅχι ὅμως ἡ ἐναρξίς μὲ γράμματα ἐγίνετο, περὶ τούτου οὐδεμίαν διασάφηναι ὑπάρχει.

Καθόσον ἀπορρῶν τὰ σχολεῖα, ἐν γένει ἡ πολιτεία μικρὸν μέρος ἐλάμβανεν εἰς τὴν περὶ τούτων φροντίδα, καὶ τοὺς παρὰ Πλάτωνι (Ἀλκιβ. I.) λόγους τοῦ Σωκράτους· «τῆς δὲ σῆς γενέσεως, ὡς Ἀλκιβιάδης, καὶ τροφῆς καὶ παιδείας ἢ ἄλλου ὅπουσιν Ἀθηναίων, ὡς ἔπος εἰπεῖν, οὐδενὶ μέλει, εἰ μὴ τις ἐραστὴς τοῦ τυγχάνει ὧν· οὐδ' ἀνὰ δυνάμειν ἐξ ὁλοκλήρου ἐνταῦθα ἰδίως ν' ἀναφέρωμεν. Ἀληθινὰ ὑπῆρχον νόμοι ἀπορρῶντες τὴν πρὸς τὰ Σχολεῖα φροντίσιν, ὡς παρὰ Πλάτωνι (Κρίτων) λέγεται· «Ἀλλὰ τοῖς περὶ τὴν τοῦ γενομένου τροφὴν τε καὶ παιδείαν (νόμοις μέλει), ἐν ἧ καὶ σὺ ἐπαιδεύης; ἢ οὐ καλῶς προσέτατον ἡμῶν οἱ ἐπὶ τούτοις τιταγμένοι νόμοι, περὶ γὰρ ἐλλόντες τῷ πατρί τῷ σῷ, σὲ ἐν μουσικῇ καὶ γυμναστικῇ παιδεύειν; οὐ κατὰ πόσον ὅμως ἐξήταξίτο εἰς αὐτὰ ἡ δία δὲν δυνάμεθα νὰ εἰκασώμεν κυρίως ἕνα τῆς ἡπιωτέρας ἐκφράσεως *παραγγέλλειν*, ἐνῷ οἱ νόμοι τοῦ Σόλωνος εἶναι καθόλου μόνον ἀπαγορευτικοῦ εἶδους, καὶ ἀποτρεπτικοὶ ἠθικῶν καταχρήσεων. Ἄν δὲ τῶντι ὑπῆρχεν εἰς τὰς Ἀθήνας ῥητὸς νόμος διατάσσων αὐτοὺς παῖδας διδασκασθαι πρῶτον νεῖντε καὶ γράμματα (1)· οὐ τοῦλάχιστον δὲν ἔλαβε χώραν νῆα ἐπιθεώρησις αὐτοῦ.

Πολὺ ὀλιγώτερον δ' ἐφρόντιζεν ἡ πολιτεία δι' ἀνεγερσιν δημοτῆα δαπάνη συντηρηθησέων καταστημάτων, καὶ ἂν ἐκ τῶν ἐξῆς λόγων τοῦ Δημοσθένους κ. Βοιωτ. ὄνομ.)· «Ἀλλὰ καὶ πρὶν ἡμέτερος εἰσάκειν συγγενὴς εἶναι εἰς Ἱπποθωντιδα ἐροῖτα φυλὴν εἰς παῖδας χορεύσων· τῶντι ἐξαχῆται, ὡς ὑποθετεῖ ὁ Βοιωτῆς, ὅτι αἱ φυλαὶ ἐφρόντιζον ἐν μέρει διὰ τὴν εἰς Μουσικὴν καὶ τοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνας ἐκπαιδεύειν τῆς νεολαίας, δι' ἀποκαταστάσεως διδασκάλων, πρὸς οὓς ἐμελλε νὰ ὑπάγῃ ὅλη ἡ νεολαία τῆς φυλῆς, καὶ ἂν δὲν πρέπη νὰ νοήτωμεν τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Δημοσθένους μᾶλλον περὶ χορηγίας τινος (2). Ἀντιφ. π. χορευτ.), τότε θεοκρίως τοιαύτη τις ἐταιρεία ἔθελεν ἔχει τὸν χαρακτῆρα μιᾶς ἰδιωτικῆς ἐπιχειρήσεως. Πλείοτερον δὲ περὶ ὀργανισμοῦ τοιοῦτου εἴδους δυνάμεθα ἴσως νὰ εἰκασώμεν, παρὰ ταύτας τὰς λέξεις τοῦ Δημοσθένους, ἐκ τῶν παρ' Ἀριστοφάνει (3) ἀπαντωμένων, συνδέοντες αὐτὰ μὲ τὰς σκοτεινὰς λέξεις τοῦ παρ' Αἰσχίνῃ (4. Τιμάρχ.) περὶ τῆς σιμφοιήσεως τῶν παίδων νόμου, ἂν οἱ τελευταῖοι λόγοι δὲν ἀνῆλθον εἰς τοὺς μετὰ ταῦτα ἀναφερομένους ἐγκυκλίους χοροὺς. Ὅσα δὲ λέγει ὁ Πλάτων περὶ δημοσίου διορισμοῦ, καὶ μισθοδοτήσεως διδασκάλων, ὡς ἐν Νόμ. VII. αὖν δὲ τούτοις πᾶσι (διδασκαλείαις καὶ γυμνασίαις) διδασκάλους ἑκάστων πεπεισμένους μιθοῖς, οἰκοῦντας ξένους, διδάσκειν τε πάντα, ὅσα πρὸς τὸν πόλεμον ἐστὶ μαθήματα, τοὺς φοιτῶντας, ὅσα τε πρὸς μουσικὴν οὐχ ὅ, ἂν ὁ πατήρ βούληται, ὅν δ' ἂν μὴ, ἔωντα τῆς παιδείας· ταῦτα εἶναι μόνον ἰδικαί του μηδέποτε πραγματοποιηθεῖσαι ἰδέαι, καὶ ἡ νομοθεσία τοῦ Χερώνδου, περὶ οὗ παρὰ Διοδώρῳ τῷ Σικελιωτῇ (4) λέγεται· «Τὴν γὰρ γραμματικὴν

(1) gesch. d. erz. u. d. untterr. im alterth. Th. I. s. 275.

(2) Νόμ. VII. (3) Ἑρμοτιμ. 82.

(4) Πολιτ. VII, 17.

(1) Petit Leg. Att. p 12. 239.

(2) Νεφ. 964. (4) XII, 13.

παρὰ τὰς ἄλλας μαθήσεις προέκρινεν ὁ νομοθέτης. — Ὅθεν ὡς μεγάλων τιμῶν ἀγαθῶν ἀποστερουμένους τοὺς ἀγραμμάτους διωρθώσατο τῇ νομοθεσίᾳ ταύτῃ, καὶ δημοσίας ἐπιμελείας τε καὶ δαπάνης ἤξιωσε, ἔχει ὀλίγον κῦρος. — Τοιαῦτα κατεστήματα κατὰ πρῶτον πολὺ μεταγενεστέρως ἀνηγέρθησαν.

Ἐν γένει ἔμενεν εἰς τὴν εὐσυνειδήσειν τῶν γονέων ἡ περὶ τῆς παιδείας τῶν παιδῶν αὐτῶν φροντις, καὶ μάλιστα εὐμπορούσαν τινες νὰ μαινῶσιν ἐστειρημένοι πᾶσης μαθήσεως, ὡς ὁ παρ' Ἀριστοφάνει (ἴππ. 1234) Ἀλλαντοπόλης. Ἐν τούτοις τοιαῦται περιστάσεις σπανίως συνεδαινον, καὶ ἡ καθήκοντος εἰς τὰ σχολεῖα φεικτήσις ἐφαίνετο τόσον σύνθετος καὶ ἀναγκάσιον, ὥστε οἱ Τριζήνιοι, ὅτε αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδία τῶν Ἀθηναίων ἐνεκὰ τοῦ κατὰ τῶν Περσῶν πολέμου κατέρουγον εἰς αὐτοὺς, ἐκτὸς τῆς λοιπῆς περιποιήσεως, καὶ διδασκάλους ἐφρόντισαν διὰ τὰ παιδία ταῦτα. «Καὶ τρέφειν ἐφρόνισαντο, λέγει ὁ Πλούταρχος (1), δημοσίᾳ, δύο ὁδοῦς ἐκάστη διδόντες, καὶ τῆς ὁπώρας λαμβάνειν τοὺς παῖδας ἐξείναι πικταχόθεν· ἐτι δ' ὑπὲρ αὐτῶν διδασκάλους τελεῖν μισθοῦς.» Ἀπὸ δὲ τῆς παρ' Αἰλιανῷ (2) εἰδήσεως φαίνεται πόση ἦτον ἡ ἀξία, ἣν ἔδιδον εἰς τὰ γράμματα. «Πνίκα, λέγει, τῆς θαλάσσης ἤξεν οἱ Μιτυληναῖοι τοῖς ἀφισταμένοις τῶν συμμάχων τιμωρίαν ἐκείνην ἐπήρτησαν, γράμματα μὴ μανθάνειν τοὺς παῖδας αὐτῶν, μηδὲ μουσικὴν διδάσκεισθαι πασῶν κολάσεων ἡγησάμενοι βαρυτάτην εἶναι ταύτην, ἐν ἀμαθίᾳ καὶ ἀμουσίᾳ καταδιδῶναι» περὶ τοῦ ἀξιοπρίστου αὐτῶν δύναται ἕκαστος νὰ κρίνῃ ὅπως θέλει. Μολαταῦτα πλείστον ἐκρέματο ἀπὸ τὴν σύνετιν καὶ τὴν ἀγαθὴν συνειδήσειν τῶν γονέων, ἐπειδὴ εἰς αὐτοὺς μάλιστα ἦτον ἐπιτετραμμένη ὅλως ἡ ἐκλογή τῶν διδασκάλων. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ ἐκλογή πολλάκις ἐγένετο μὲ τὴν μεγαλητέραν ἀδιαφορίαν, καὶ μεγάλην ἐπιρροὴν εἶχον ἐπ' αὐτῆς αἱ συστάσεις καὶ ἄλλα αἰτια· οὕτω λέγει τοῦλάχιστον περὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ ὁ Πλούταρχος (3): «Νῦν δὲ τις καὶ καταπτύσει τῶν πατέρων ἐνίων, οἵτινες πρὶν δοκιμάσαι τοὺς μέλλοντας διδάσκειν, δι' ἀγνοίαν, ἐσθ' ὅτε καὶ δι' ἀπειρίαν ἀνθρώποις ἀδοκίμοις καὶ παρατήμοις ἐγχειρίζουσι τοὺς παῖδας» καὶ ἀμείσως μετὰ ταῦτα· «ἐνίκα γὰρ εἰδότες, αἰσθημένων μᾶλλον αὐτοῖς τοῦτο λεγόντων, τὴν ἐνίων τῶν παιδευτῶν ἀπειρίαν ἅμα καὶ μοχθηρίαν, ὅμως τούτοις ἐπιτρέπουσι τοὺς παῖδας· οἱ μὲν ταῖς ἀρεσκομένων ἡττώμενοι κολακείαις· εἰσὶ δὲ οἱ δεομένοις χαρίζομενοι φίλοις.»

Οἱ διδάσκαλοι ἦσαν μὲν κάπως ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν τῆς πολιτείας, καὶ ἤδη ἀπὸ τοῦ Σόλωνος (κατὰ τὸν Αἰσχίνην ἐν τῷ κ. Τιμάρχ.) ἦσαν κάποιαι ἀρχαὶ ἐπὶ τούτῳ ὀρισμέναι, πιθανῶς οἱ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους μνημονευόμενοι παιδαγόμοι, ὡς καὶ ὁ Πλάτων (4) ἐκφράζεται τὴν ἐπιθυμίαν του ὅτι πρέπει νὰ ἐκλεχθῇ «ἀρχων, ὁ τῆς παιδείας ἐπιμελητῆς

πᾶσης θηλείων τε καὶ ἀρρένων» ἀλλ' ἡ ὑπερσεία αὐτῶν ἀνεφάρετο μόνον εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ὀρισμένων τινῶν νόμων ἀφορώντων τὴν ἠθικὴν. Τούτων ἐν περὶ τῆς ἱκανότητος τῶν διδασκάλων καὶ περὶ τῆς μεθόδου αὐτῶν μὲν οὐκ ἐμερίμην ἡ πολιτεία, εἶναι ὅμως πιθανόν ὅτι ἀπηρτῆτο εἰς τοῦτο κάποια ἡλικία. Ἐπειδὴ καὶ οἱ χορηγοὶ τῶν παιδῶν ἐπρεπε νὰ ἔχωσιν ἡλικίαν ὑπὲρ τὴν τῶν τεσσαράκοντα ἐτῶν. Ὅθεν καὶ τινες χωρὶς νὰ παρατηρήσουν τὴν κλίσιν καὶ ἱκανότητα αὐτῶν, ὑπὸ ἐνδείας κινούμενοι κέρτους· ἐνεκὰ μόνον ἐνησχολοῦντο εἰς τοῦτο τὸ ἔργον, ἰδίως δὲ ἐπηγγέλλοντο τὸν γραμματοδιδάσκαλον. Ἐκ τούτου καὶ ὁ Λουκιανὸς (1) ἀξείως ἐφαρμόζει τὴν τοιαύτην κατάστασιν καὶ εἰς τοὺς ἐν ἄλλῃ· «πολλῷ δ' ἂν οἴμην, λέγει, μᾶλλον ἐγέλας, εἰ ἐθεάσω τοὺς παρ' ἡμῖν βασιλέας καὶ σατράπης πτωχεύοντας παρ' αὐτοῖς, καὶ ἦτοι ταριχοπωλοῦντας ὑπ' ἀπορίας, ἢ τὰ πρῶτα διδάσκοντας γράμματα.» Ἄλλοι μάλιστα ἐμίσθωναν ἑαυτοὺς ὡς συνεργοὺς εὐυπολήπτων διδασκάλων, καθὼς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἀπ' ὅσα λέγει ὁ Δημοσθένης (2) περὶ τῆς τύχης τοῦ Αἰσχίνου κατὰ τὴν παιδικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν, τοῦ ὁποῖου ὁ πατήρ παρὰ τινι τοιούτῳ διδασκάλῳ ἦτο. Τὸ χωρίον τοῦ Δημοσθένους περιέχει καὶ ἄλλας μερικὰς λεπτομερείας, ἱκανὰς νὰ μᾶς παρέχωσιν ἰδίαν τινὰ περὶ τοῦ ἀττικοῦ παιδαγωγείου. «αἱ δὲ ἦν (τύχην), λέγει, παῖς μὲν ὢν μετὰ πολλῆς ἐνδείας ἐτρέφετο, ἅμα τῷ πατρὶ πρὸς τῷ διδασκαλίῳ προσεδρεύων, τὸ μέλαν τρίβων, καὶ τὰ βαθρὰ σπογγίζων καὶ τὸ παιδαγωγεῖον κορῶν, οἰκέτου τάξιν, οὐκ ἐλευθέρου παιδὸς ἔχων.» Ὁμοίον τι διηγείται περὶ τοῦ Ἐπικούρου καὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Διογένης ὁ Λαέρτιος (3) «καὶ σὺν τῷ πατρὶ γράμματα διδάσκειν λυπροῦ τινος μισθαρίου.» Ἐκ πάντων τούτων βλέπομεν ὅτι τὸ ἔργον τούτων, «τῶν τὰ πρῶτα γράμματα διδασκόντων,» δὲν εἶχεν ἰδιαιτέραν τινὰ ὑπόληψιν. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται καὶ ὁ λόγος τοῦ Ἀλκιβιάδου ζητήσαντος παρὰ τοιούτοις διδασκάλους τὰ Ὁμήρου ποιήματα, «ἐτέρου δὲ φήσαντος,» λέγει ὁ Πλούταρχος (4), «ἔχειν Ὀμηρον ὑφ' αὐτοῦ διωρθωμένον· εἴτ' ἔφη, γράμματα διδάσκεις, Ὀμηρον ἐπανορθοῦν ἱκανὸς ὢν, καὶ οὐχὶ τοὺς νέους παιδεύεις;» Παιδία εὐκαταστάτων γονέων δὲν ἐπήγαινον εἰς τοιούτους ἐξ ἀνάγκης διδασκάλους, ὡς ὁ Δημοσθένης μὲ ἐνδύμυχον συνκίσθησιν ἑαυτοῦ λέγει (π. Στεφ.). «ἐμοὶ μὲν τοίνυν ὑπῆρξεν, Αἰσχίνην, παιδί μὲν ὄντι φοιτᾶν εἰς τὰ προσήκοντα διδασκαλεία· ἀλλ' ἐκ τῆς κατωτέρας τάξεως τῶν πολιτῶν εὗρισκον πάντοτε μαθητὰς οἱ τοιοῦτοι διδάσκαλοι ἐνεκὰ τῆς εὐτελείας τῶν διδάκτρων.

Ὅποῖός τις περίπου ἦν ὁ μισθὸς τῶν διδασκάλων, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξακριβώσω. Ἐπειδὴ ἀπ' ὅσα οἱ ῥήτορες καὶ οἱ Σοφισταὶ ἐπληρώνοντο, δὲν δύναται τις ὀπισθοπορικῶς νὰ εἰκάσῃ καὶ περὶ τῶν προη-

(1) Θεμιστ. 10.

(2) Παικ. Ἰστ. Ζ', ΙΓ'. (3) Π. παιδ. ἀγωγ. 7.

(4) Νόμ. VI.

(1) Νεκυομ. 17.

(2) Περὶ Στεφ.— παρὰβαλε καὶ Ἀπολλώνιον καὶ Διδάκ. ἐν βίῳ Αἰσχίνου. (3) Κ. 4.

(4) Ἀλκιβ. 7.

γουμενών. Ἄλλ' ἑτερόν τι εἰσδῶμα, ἐκτὸς τοῦ ἐπι-
τηδεύματός των δὲν εἶχον, ὡς ἤδη ἔρρεθη, καὶ ἀπὸ
τὸν ἀριθμὸν τῶν μαθητῶν ἐκρέματο ἡ εὐδαιμονία των.
Τούτου ἕνεκα ὁ Αἰσχίνης (κ. Τιμάρχ. λέγει· «Οἷς δ-
στιν ὁ μὲν βίος ἀπὸ τοῦ σωφρονεῖν, ἡ δ' ἀπορία ἐκ
τῶν ἐναντίων.» Καὶ κατὰ ποίαν προθεσμίαν ἐπλη-
ρώνοντο οἱ διδάσκαλοι δὲν λέγεται τόσον εὐκρινῶς.
Κατὰ τὸν Θεόφραστον δύναται νὰ φανῇ ὅτι κατὰ
μῆνα ἐπληρώνοντο, ἐπειδὴ λέγει περὶ ἐνὸς μικρολό-
γου· «καὶ τὸν Ἀνθεστηριῶνα τὸν ὅλον μὴ πέμπειν
αὐτοὺς (τοὺς παῖδας) εἰς τὰ μαθήματα διὰ τὸ θέας
εἶναι πολλὰς, ἵνα μὴ τὸν μισθὸν ἐκτίνῃ.» Ἐν τού-
τοις εἰμπορυῶσαν καὶ περισσώτεραι ἡμέραι νὰ παρέλ-
θωσιν, καὶ ἀπ' αὐτὰς νὰ ἀφαιρεθῶσιν αἱ ἀπουσίαι
τῶν μαθητῶν, καὶ οὕτω λέγεται ἀμέσως πρὸ τῶν
ἀνωτέρω· «καὶ τῶν υἱῶν δὲ μὴ παρευομένων εἰς τὸ
διδασκαλεῖον διὰ τὴν ἀρρωστίαν ἀφαιρεῖν τοῦ μισθοῦ
κατὰ λόγον.» Τούναντίον ὑπερασπίζεται ἐαυτὸν ὁ
διδάσκαλος παρὰ Λιβανίῳ (1). Φαίνεται λοιπὸν ὅτι
πολὺ κανονικῶς δὲν ἐγένετο ἡ πληρωμὴ, ἐπειδὴ καὶ
ὁ Δημοσθένης (2) κατηγορεῖ τὸν Ἀφούδον ὅτι εἰς
ὅλον τὸ διάστημα τῆς παιδικῆς του ἡλικίας δὲν ἐ-
πλήρωσε τοὺς διδασκάλους του· «ὥστε καὶ τοὺς δι-
δασκάλους τοὺς μισθοὺς ἀπεστέρηκε.»

Ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν μαθητῶν, τοὺς ὁποίους
ἠδύνατο νὰ δεχθῇ εἰς διδασκαλόν, ἦτον, ὡς φαίνεται,
εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ νόμου προσδιωρισμένος ὁ ἀνώ-
τατος ὅρος. Οὕτως ἐννοοῦμεν τὰς ἀκολούθους λέξεις
τοῦ Αἰσχίνου (κ. Τιμάρχ.)· «πρῶτον μὲν ἦν ὥραν
προσθῆκει εἶναι τὸν παῖδα τὸν ἐλεύθερον εἰς τὸ διδα-
σκαλεῖον, ἔπειτα μετὰ πύσων παίδων εἰσιέναι.» Ὁ
νόμος οὗτος περαιτέρω δὲν ἐξηγεῖται. Ὡς παράδειγ-
μα τοῦ λόγου μας δυνάμεθα νὰ μετπτυχειοισθῶμεν τὰ
παρὰ Παυσανίᾳ (3), ὅστις διηγούμενος περὶ τοῦ Κλεο-
μήδους, πῶς ἀποτυχὼν εἰς τοὺς ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας
τοῦ βραβείου παρεφρόνησεν. λέγει ὅτι ἐξήκοντα πε-
ρίπου παῖδες εὐρίσκοντο εἰς ἓν σχολεῖον τῆς Ἀστυ-
παλαίης· «Καὶ ἀνέστρεψε μὲν εἰς Ἀστυπαλαίαν, δι-
δασκαλεῖον δ' ἐπιστάς, ἐνταῦθα ὅταν ἐξήκοντα ἀρι-
θμὸν παῖδες, ἀνατρέπει τὸν κίονα, δι' τὸν ὄρμον
ἀνείχεν.» Ἐν τούτοις καὶ πολὺ μικρότερος εἰμπο-
ρυῶσε νὰ ᾔῃαι ὁ ἀριθμὸς, καθὼς ἀποδεικνύεται ἀπὸ
ἀστεῖόν τι ἀνέκδοτον περὶ τοῦ Στρατανίου (ἂν καὶ
αὐτὸς δὲν ἦτο γραμματικὸς, ἀλλὰ καθαριστής)· «δι-
δάσκων γὰρ κιθαριστὰς, ἐπειδὴ ἐν τῷ διδασκαλεῖον
εἶχεν ἐννέα μὲν εἰκόνας τῶν Μουσῶν, τοῦ δὲ Ἀπόλ-
λωνος μίαν, μαθητὰς δὲ δύο, πυκνωμένου τινος πό-
σους ἔχοι μαθητὰς, ἔφη, σὺν τοῖς θεοῖς δώδεκα.»
παράβαλε Διογένην Λαέρτιον (VI, 69), ὅστις τὰ αὐτὰ
σχεδὸν διηγείται περὶ τοῦ Διογένηος. Ἐκ τούτων
εἰμπορεῖ τις ταυτοχρόνως νὰ συμπεράνῃ, ὅτι μερικὰ
σχολεῖα εἶχον καὶ πολὺ μεγαλοπρεπῶς καὶ κομψῶς
κατεσκευασμένους τόπους. Ἄλλοις δὲ ἐκτὸς τῶν βί-
θρων, καθισμάτων διὰ τὰ παῖδια ὑψηλοτέρων ἴσως
κατὰ βελήτους, τίποτ' ἄλλο δὲν μνημονεύεται. Ἐπι-

δὴ ἂν ὁ θρόνος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου συνήθως ἀντικρυ εἰς
τὰ βάρβα ἐκάθηντο οἱ σοφισταὶ ἐν καιρῷ παραδόσεως,
ὑπῆρχε καὶ ἐνταῦθα, δυνατὸν νὰ ἐπιδέχεται ἀμφιβο-
λίας. Περὶ τῆς ἐκφράσεως θρόνος καὶ βάρβα ἰδὲ
κυρίως τὸν Βυττεμβάχιον. (1).

Ἀφ' ὅσα διηγείται ὁ Ἰουστίνος (2) περὶ τοῦ Διο-
νυσίου, ὅτι τὸν γραμματοδιδάσκαλον ἐπαγγελλόμε-
νος ἐδίδασκε τοὺς παῖδας ἐν τριόδῳ, δύναται νὰ εἰ-
κάζῃ τις, ὅτι μερικοὶ διδάσκαλοι ἐπὶ τῶν ἀγυῶν,
καὶ ἰδίως εἰς τὰς τριόδους ἐδίδασκον, καὶ ταύτην τὴν
εἰκασίαν ὑποστηρίζει ὁ Κ. Φ. Ἑρμᾶνος (3) βασιζόμενος
εἰς τὰ παρὰ τῷ Δίονι τῷ Χρυσοστόμῳ. Τούτω βε-
βαίως εἰς τὰς Ἀθήνας δὲν ἀρμόζει. Ἐν τούτοις λέγε-
ται παρὰ τῷ Δίονι (4), «οἱ γὰρ τῶν γραμμάτων
διδάσκαλοι μετὰ τῶν παίδων ἐν ταῖς ὁδοῖς κάθην-
ται.» Τὸ δὲ νὰ θελήσῃ τις ἐκ τούτου νὰ παράγῃ τὸ
ὄνομα τὰ ἐκ τριόδου σχολεῖα εἶναι πολὺ βεβιασμέ-
νον. Ἡ παροιμιώδης φράσις ἐκ τριόδου, e trivio,
κυρίως λέγεται διὰ πᾶν ὅ,τι πολὺ σύνθετος καὶ κοινὸν
(συγκεχῶς πεπατημένον) εἶναι, ἐπειδὴ αἱ τριόδοι
συνήθως εἶναι αἱ πολυανθρωπότατοι θέσεις τῶν πό-
λεων. Οὕτω παραδείγματός χάριν παρὰ τῷ Λουκιανῷ
(5) λέγεται ἐκ τριόδου ἀρετὴ, καὶ τοιαῦτά τινα.
Τὴν καλλητέραν δ' ἐξήγησιν μᾶς παρέχει ὁ αὐτὸς (6)
λέγων· «οὐδ' ἀναίνομαι πηλοπλάθος ἀκούειν, εἰ καὶ
φλυώτερος ἐμοὶ ὁ πηλὸς, οἷος ἐκ τριόδου, βόρβορος
τις παρὰ μικρόν.»

Τὰ μαθήματα ἔρχίζον ἅμα τῇ πρώτῃ· καθὼς οἱ
ἄνδρες, οὕτω καὶ οἱ παῖδες ἐσυνήθιζον νὰ ἐγείρωνται
πολὺ πρῶτ'· «ἡμέρας δὲ ὁρθροῦ τε ἐπανιόντων,» λέγει
ὁ Πλάτων (7)· «παῖδας μὲν πρὸς διδασκάλους πού
τρέπεσθαι χρεών.» Καὶ τῶντι οὕτω συνέβαινον. Μά-
λιστα ὑπῆρχε, κατὰ τὸν Αἰσχίνην, νόμος τις τοῦ Σό-
λωνος ἐπιτάσων τὰ ἑξῆς· «οἱ δὲ τῶν παίδων διδά-
σκαλοι ἀνοιγέτωσαν μὲν τὰ διδασκαλεῖα μὴ πρότε-
ρον ἢ ἡλίου ἀνιόντος, κλειέτωσαν δὲ πρὸ ἡλίου δύνον-
τος.» Οὕτω συνέβαινον καὶ εἰς ἄλλους τόπους, κα-
θὼς πληροφοροῦμεθα ἀπὸ τὸν Θεουκυδίδην (8), ὅστις
διηγείται, ὅτι οἱ Θωῆες ἐπέπεσον ἐπὶ τῶν Μυκαλησ-
σίων, καὶ κατέκοψαν πάντας τοὺς εἰς τὸ διδασκα-
λεῖον συνηθροισμένους παῖδας. Ἡ ἐφοδὸς ἔγεινεν
ἅμα τῇ ἡμέρᾳ καὶ «ἐπιπεσόντες,» λέγει, διδασκα-
λεῖον παίδων, ὅπερ μέγιστον ἦν αὐτόθι καὶ ἄρτι ἐτυ-
χον εἰσεληλυθότες κατέκοψαν πάντας.» — Καθὼς
πληροφοροῦμεθα ἤδη ἐκ τοῦ ἀνωτέρω νόμου, οἱ μα-
θηταὶ ἤρχοντο εἰς τὸ διδασκαλεῖον καὶ μετὰ μεσημ-
βρίαν, μετὰ τὸ ἄριστον, καὶ ἔτι σαφέστερον λέγει
τοῦτο ὁ Λουκιανός (9)· «καὶ σοὶ λοιπὸν, ὥσπερ οἱ
παῖδες, ἀφίξομαι καὶ ἔως καὶ μετ' ἄριστον, μαθη-
σόμενος τὴν τέχνην.» Πῶς δὲ συνεδέοντο μετὰ μα-
θήματα αἱ γυμναστικαὶ ἀσκήσεις περὶ τούτου ἄλ-
λοτε.

(1) εἰς Πλούταρχ. π. Ἀκον. 12. Σημ. I. σελ. 375.

(2) XXI. 5. — (3) Εἰς Λουκιαν. π. δ. ἱστορ.
συγγρ. (4) XX. (5) π. Περικλ. Τελ.

(6) Προμ. 1. (7) Νόμ. VII. (8) Ζ'. 29.

(9) π. Παρασίτ. 61.

(1) Δόγ. AB'. (2) κ. Ἀφούδ. 1.

(3) VI, 9, 3.

Ἀπὸς αὐτὴν ἡ διδασκαλία τῶν νέων, ἥτις περιελάμβανεν ὅλα τὰ πρὸς ἐκπαίδευσιν συντείνοντα, διηρθεῖτο εἰς τρεῖς ἐπιστήμας, Γραμματικὴν, Μουσικὴν, καὶ Γυμναστικὴν, (γράμματα, μουσική, γραμματική) • Οὐκ ἐδιδάχθητο σε, λέγει ὁ Πλάτων (Θεαγ.) ὁ πατήρ καὶ ἐκπαίδευσεν, ὥστε ἐνθάδε οἱ ἄλλοι παιδεύονται οἱ τῶν καλῶν κηχθῶν υἱεῖς, αἶν γράμματα τε καὶ καθαρίζουσιν, καὶ παλαίουσιν, καὶ τῇ ἄλλῃ ἀγωνίᾳ; καὶ ὁ Πλούταρχος (1) α ἐν γράμμασι καὶ περὶ λόγων καὶ παλαιστρῶν. • Ἀλλὰ τὸ κυριώτερον περὶ τούτου χωρίον εὐρίσκεται παρ' Ἀριστοτέλει (2), ὅστις προθέτει, ἂν καὶ ὡς ἐξαιρετὴν, καὶ τέταρτον κλάδον, τὴν διδασκαλίαν τῆς γραφικῆς ἥτοι τὴν ζωγραφικὴν, καὶ ἐπιφέρει κρίσεις περὶ τῆς ὠρελίας ἐνός ἐκαστοῦ κλάδου ὡς ἐξῆς • ἐστὶ δὲ τέταρτα σχεδὸν ὁ παιδεύειν εἰωθασί, γράμματα καὶ γυμναστικὴν, καὶ μουσικὴν, καὶ τέταρτον ἐνίοι τὴν γραφικὴν τὴν μὲν γὰρ γραμματικὴν καὶ γραφικὴν ὡς χρησίμους πρὸς τὸν βίον οὖσας καὶ πολυχρήτους, τὴν δὲ γυμναστικὴν ὡς συντείνουσιν πρὸς ἀνδρείαν τὴν δὲ μουσικὴν ἤδη διαπορρῖσιν ἄν τις • νῦν μὲν γὰρ ὡς ἡδονῆς χάριν οἱ πλείστοι μετέχουσιν αὐτῆς. • μετὰ δὲ ταῦτα ἐπιφέρει • α δοκεῖ δὲ καὶ γραφικὴ χρήσιμος εἶναι πρὸς τὸ κρίνειν τὰ τῶν τεχνιτῶν ἔργα κἀλλιον».

Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο κατὰ πρῶτον λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν τὰ γράμματα ὡς τὸ ἀπαρξίτητον μέρος τῆς διδασκαλίας, τὸ ὁποῖον φυσικὰ οὐδαμοῦ παρελαίετο ὅλως διόλου • Ἐπειδὴ ἂν καὶ ὁ Ἰσοκράτης (3) περὶ τῶν Σπαρτιατῶν λέγῃ • α οὗτοι δὲ τοσοῦτον ἀπολαύμενοι τῆς κοινῆς παιδείας καὶ φιλοσοφίας εἰσὶν ὥστ' οὐδὲ γράμματα μαρθάνουσιν, ὁ τῆλικαύτην ἔχει δύναμιν, ὥστε τοὺς ἐπισταμένους αὐτὰ καὶ χρωμένους ὀρθῶς αὐτοῖς, μὴ μόνον ἐμπείρους γίνεσθαι τῶν ἐπὶ τῆς ἡλικίας τῆς αὐτῶν πράξεων, ἀλλὰ καὶ τῶν πώποτε γανομένων • ἐκ τῶν τελευταίων λέξεων αὐτοῦ ἤδη ἐννοεῖται ὅτι τὰ γράμματα ἐδῶ καθ' ὑψηλοτέραν σημασίαν λαμβάνονται. Τοῦναντίον λέγει περὶ αὐτῶν ὁ Πλούταρχος (4) • Γράμματα μὲν οὖν ἕνεκα τῆς χρείας ἐμάνθανον, • ἐπομένως ὅταν ἐχρειάζοντο ἀναγκαίως εἰς τὸν καθημερινὸν βίον.

Περιελάμβανον δὲ τὰ γράμματα κατὰ τὴν ἀπλουστάτην αὐτῶν ἐννοίαν, τὴν ἀνάγνωσιν, τὴν γραφὴν, καὶ τὴν Ἀριθμητικὴν, ἂν καὶ ὁ Πλάτων (5) λέγῃ • « τὰ δὲ περὶ τὰ γράμματα πρῶτον, καὶ δευτέρου λόγου περὶ καὶ λογισμῶν, • καὶ ἐπομένως χωρίζου τὴν Ἀριθμητικὴν ἐκ τούτων. Ἀλλὰ τοῦλάχιστον μετὰ ταῦτα λέγει ὅτι ἡ Ἀριθμητικὴ πρέπει νὰ διδασκῇται ἅμα γράμμασιν. Εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀναγνώσεως ὥφειλον νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν μεθόδον τοῦ συλλαβισμοῦ (συλλαβίζουσιν). Τὸ περὶ τούτου κυριώτερον χωρίον εὐρίσκεται παρὰ Διονυσίῳ τῷ Ἀλικαρνασσεί (6) • α ταύτην γὰρ (τὴν γραμματικὴν) ὅταν ἐκμάθωσιν, πρῶτον μὲν τὰ ὀνόματα τῶν στοιχείων

τῆς φωνῆς ἀναλαμβάνουσιν, ὁ καλεῖται γράμματα ἔπειτα τύπους τ' αὐτῶν καὶ δυνάμεις • ὅταν δὲ ταῦτα μάθωσιν, τότε τὰς συλλαβὰς αὐτῶν καὶ τὰ περὶ ταῦτα πάθη. • Ἐπειτα εἴησι κατὰ πρῶτον ἡ περὶ τῶν μερῶν τοῦ λόγου διδασκαλία • κρατήσαντες δὲ τούτων τὰ τοῦ λόγου μόρια ὀνόματα λέγω, καὶ ῥήματα καὶ συνδέσμους • καὶ μετ' αὐτὴν ἠρχίζεν ἡ ἀνάγνωσις αὐτῆς • α ὅταν δὲ τὴν τούτων ἀπάντων ἐπιστήμην περιλάβωσιν, τότε ἀρχόμεθα γράφειν τε καὶ ἀναγιώσκουσιν, κατὰ συλλαβὴν μὲν καὶ βραδέως τὸ πρῶτον ὥστε νεαροὶ ἔτι οὗτης τῆς ἐξέως • Ἀλλ' ἰδ' ὅσα ὁ Ἀθήναιος (1) περὶ τῆς γραμματικῆς τραγωδίης τοῦ Καλλίου ἀναφέρει, φαίνεται μᾶλλον ὅτι επικράτει καθῆκε μέθοδος συλλαβισμοῦ. Ὁ αὐτὸς ἀναφέρει καὶ τὸ εἰς τριμέτρους ἰαμβικούς συντεθειμένον Ἀλφάβητον •

Ἔστ', Ἄλφα, βῆτα, γάμμα, δέλτα, θεοῦ πᾶρ' εἴ, ζῆτ', ἦτα, θῆτ', ἰῶτα, κάππα, λάβδα, μῦ, νῦ, ξῦ, τὸ οῦ, πῖ, ρῶ, τὸ σᾶν, ταῦ, ὦ παρὸν, ρῖ, χῖ τε τῷ ψῖ εἰς τὸ ὦ.

Κατωτέρω δὲ λέγει • ὁ χορὸς δὲ γυναικῶν ἐκ τῶν τόνδου πεποιημένος αὐτῷ εἶπιν ἑμμετρος ἄμα καὶ μελελοποιημένος τὸν δὲ τὸν τρόπον • βῆτα ἄλφα βα, βῆτα εἰ θε, βῆτα ἦ βη, βῆτα ἰῶτα βι, βῆτα οῦ βο, βῆτα ὦ βω, βῆτα ὠ βω. Καὶ πάλιν ἐν ἀντιστροφῇ τοῦ μέλους καὶ τοῦ μέτροι, γάμμα ἄλφα, γάμμα εἰ, γάμμα ἰῶτα, γάμμα οῦ, γάμμα ὦ, γάμμα ὠ καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν συλλαβῶν ὁμοίως ἐκάστων. • Τοιαῦτα παίγνια ἀπαντῶνται καὶ μετὰ ταῦτα.

Ἦς πρὸς τὸ γράφειν καὶ ἀριθμεῖν εὐρίσκομεν ἰδιαιτέρας τινὰς μετέργους ἀγγελίας. Οἱ διδασκαλοὶ ἐδίδον ὑποδείγματα • ὥστε οἱ γραμματισταί, λέγει ὁ Πλάτων (Πρωτ.) τοῖς μὲν πρῶτοις δεινοῖς γράφειν τῶν παίδων ὑπογράφαντες γραμμάς τῇ γραφίδι οὕτω τὸ γραμματικὸν διδασκί, καὶ ἀναγκάζουσι γράφειν κατὰ τὴν ὑρῆσιν τῶν γραμμῶν. • Ἐν γένει ὁμοίως ὁ Πλάτων μετρίαν ἐπιδεξιότητα ἀπαιτεῖ καὶ εἰς τὸ ἀναγιώσκειν καὶ εἰς τὸ γράφειν, λέγων (2) • α γράμματα μὲν τοίνυν χρὴ τὸ μέχρι τοῦ γράψαι τε καὶ ἀναγνῶναι δυνατόν εἶναι διαπονεῖν πρὸς τάχος δὲ ἡ κῆλλος ἀτηκριβῶσθαι τισιν, οἷς μὴ φύσις ἐπέσπευσεν ἐν ταῖς τεταγμένους ἔστιν, χίρειν εἶναι. •

Τὴν δ' Ἀριθμητικὴν ἔπρεπε, κατὰ τὸν Πλάτωνα, νὰ διδάσκωνται παίζοντες, καὶ αἱ νεαροὶ ἀριθμητικὴ καὶ ἰδεῖν καὶ ἀναλογίῃ ἔπρεπε νὰ περυστάνωνται, ὥστε τὸ δυνατόν, εὐλήπτως εἰς τοὺς μαθητὰς διὰ τινος ἀριθμοῦ μέλων, ἢ ὁμοίων τινῶν βοηθητικῶν λέξεων. Ἀπρῶτον μὲν γὰρ, λέγει, περὶ λογισμοὺς ἱεχνῶς παιτὴν ἐξευρημένα μαθήματα μετὰ παιδιᾶς τε καὶ ἡδονῆς μηχανῶμεν • μέλων τε τινῶν διανομῇ καὶ στεφάνων πλείοσιν ἅμα καὶ ἐλάττοσιν, ἀρμολόγῳ τῶν αριθμῶν τῶν αὐτῶν, καὶ ποικύων καὶ παλαιστῶν ἐφεδρείας τε καὶ συλλέξεως ἐν μέρει, καὶ ἐφεξῆς καὶ ὡς πεφύκασι γίνεσθαι, καὶ δὴ καὶ παίζοντες

(1) π. τ. Ακού. 17. (2) Πολιτ. VIII. 3.

(3) Παναθην. 83.— (4) Λυκ. 16.—

(5) Νόμ. VII. (6) π. τ. λεκτ. Δημοσθ. δεινότη. 52.

(1) X, 79. (2) Νόμ. VII.

φιάλας ἄμα χρυσοῦ, καὶ χαλκοῦ, καὶ ἀργύρου, καὶ τοιούτων τινῶν ἄλλων κερυνύντες. Ἀλλὰ μετεχειρίζοντο πρὸς τοῦτο, καὶ μάλιστα οὐ μόνον εἰς τὸ διδασκαλεῖον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον, τοῦ δακτύλου, ἢ καὶ τὰς ψήφους, ὅτε ἤθελον ἀκριβεστερον νὰ λογαριάζωσιν. Ὅθεν ὁ Ἀριστοτέλης (1) λέγει.

α Καὶ πρῶτον μὲν λόγισαι ταύτως, μὴ ψήφοις, ἀλλ' ἀπὸ χειρὸς.

Αἱ ψήφοι αὐταὶ κατὰ τὰς ἐπὶ τοῦ πίνακος θέσεις τῶν εἶχον διάφορον ἀξίαν, ὡς βλέπομεν ἐκ τινος χωρίου τοῦ Πολυβίου (2), ὅπου ὁ Ἀπελλῆς λέγει. «ὁμοίως γὰρ εἰσὶν οὗτοι (οἱ εὐνοούμενοι τῶν βασιλέων) παραπλήσιοι ταῖς ἐπὶ τῶν ἀσπίδων ψήφοις· ἐκεῖναί τε γὰρ κατὰ τὴν τοῦ ψηφίζοντος βουλήσιν ἄρτι χαλκοῦν καὶ παραυτίκα τάλαντον ἴσχουσιν. ἀσπεῖόν τι ἀπόφλεγμα, ὅπερ ὁ μὲν Διογένης Λαέρτιος (3) ἀποδίδει εἰς τὸν Σόλωνα. ἔλεγε δὲ τοὺς παρὰ τοῖς τυράννοις δυνάμενους παραπλήσιους εἶναι ταῖς ψήφοις ἐπὶ τῶν λογισμῶν, καὶ γὰρ ἐκείνων ἐκάστην ποτὲ μὲν πλείω σημαίνειν, ποτὲ δὲ ἥττω. Ὁ δὲ Πλοῦταρχος (4) εἰς τὸν Ὀρόντην ὀλίγον τι μεταβεβλημένως· καθάπερ οἱ τῶν ἀρθρητικῶν δάκτυλοι νῦν μὲν μυριάδας νῦν δὲ μονάδα τιθέσθαι δύναται κ. τ. λ. Οἱ δάκτυλοι ἰδίως ἐχρησόμενον διὰ τῆς σχηματίσεως διαφόρων σχημάτων πρὸς ἐκφράσιν ὁρισμῶν (5).

Ὅτε οἱ παῖδες ἦσαν ἤδη ἀρκετὰ γεγυμνασμένοι, ὥστε εἰμποροῦσαν νὰ ἀναγνώσωσι, καὶ νὰ καταλαμβάνωσι τὰ ὅσα ἀναγινώσκον, τότε πρὸ πάντων ἤρχιζον τοὺς ποιητάς, διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ὁποίων ἐξήτουν νὰ ἐξασκῶσι τὸν νοῦν, νὰ μορφώσωσι τὴν καρδίαν, νὰ διεγείρωσι τὸ αἶσθημα τῆς κοσμιότητος καὶ τῶν χρηστῶν ἡθῶν, καὶ νὰ ἐμπνεύσωσιν ἔρωτα εἰς μεγάλας καὶ εὐγενεῖς πράξεις. Περὶ τούτων οὐ μόνον ὁμιλεῖ ὁ Πλάτων (6), ὅστις ποτὲ μὲν ὁλόκληρα ποιήματα, ποτὲ δ' ἐκλεκτὰ χωρία ποιητῶν ἀναφέρει ἀπὸ στήθους, ἀλλὰ καὶ πολυεθεῖς σώζονται μαρτυρίαι, παριστῶσαι τὴν τοιαύτην διδασκικὴν μέθοδον ὡς κοινῶς παραδεδεγμένην. «Τούνηντίον δ' (Βρατοθένης), λέγει ὁ Στράβων (7), οἱ παλαιοὶ φιλοσοφίαν τινὰ λέγουσι πρώτην τὴν ποιητικὴν, εἰσάγουσαν εἰς τὸν βίον ἡμᾶς ἐκ νέων, καὶ διδασκούντων ἦθη καὶ πάθη, καὶ πράξεις μεθ' ἡδονῆς· οἱ δὲ ἡμέτεροι καὶ μόνον ποιητὴν ἔφασαν εἶναι τὸν σοφόν διὰ τοῦτο καὶ τοὺς παῖδας αἱ τῶν Ἑλλήνων πόλεις πρώτιστα διὰ τῆς ποιητικῆς παιδεύουσιν, οὐ ψυχαγωγίας χάριν δήπουθεν ψιλῆς, ἀλλὰ σωφρονισμοῦ. Σχεδόντατα δ' ἐκφράζεται ὁ Πρωταγόρας μετὰ τὰς παρὰ Πλάτωνι ἀξιολόγους ἐκείνας λέξεις, σοὶ δὲ διδάσκαλοι τούτων τε ἐπιμελοῦνται, καὶ ἐπειδὴν αὐτὰ γράμματα μάθωσι, καὶ μέλλωσι ξυνήσειν τὰ γεγραμμένα, ὥσπερ τότε τὴν φωνὴν, παρατιθέσκιν αὐτοῖς ἐπὶ τῶν βιβρίων ἀναγινώσκειν ποιητῶν ἀγαθῶν ποιήματα, καὶ ἐκμανθάνειν ἀναγκάζουσιν, ἐν οἷς πολλὰ μὲν

νουθετήσεις ἐνεῖσι, πολλὰ δὲ διέξοδοι καὶ ἐπαινοὶ, καὶ ἐγκώμια παλαιῶν ἀνδρῶν ἀγαθῶν, ἵνα ὁ παῖς ζῆλῶν μιμῆται καὶ ὀρέγεται τοιοῦτος γενέσθαι. Πρὸ πάντων δὲ τὰ ποιήματα τοῦ Ὀμήρου ἐθεωροῦντο ὡς ἐμπεριέχοντα πρὸς διδασκαλίαν καὶ παράδειγμα ὅλα, ὅσα ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ μορφώσωσι τὸν ἄνθρωπον καλὸν καὶ ἀγαθόν, καὶ νὰ διεγείρωσι τὸν πατριωτισμὸν τῶν Ἑλλήνων (1), καθὼς τῶντι καὶ ὁ Νικήματος οὕτω λέγει περὶ ἑαυτοῦ παρὰ τῷ Ξενοφῶντι (2). «ὁ πατήρ ἐπιμελούμενος ὅπως ἂν ἦ ἀγαθὸς γενοίμην, ἠνάγκασέ με πάντα τὰ Ὀμήρου ἐπη μαθεῖν· καὶ νῦν δυνάμην ἂν Ἰλιάδα ὅλην καὶ Οδύσσειαν ἀπὸ στοματός εἰπεῖν. Καὶ διὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους σημειώνει τοῦτο αἰὼν ὁ Χρυσόστομος (3), «κακῆνον μὲν (Ὀμήρον) ὑπολαβεῖν θεῖον ἄνδρα καὶ σοφόν, καὶ τοὺς παῖδας αὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὰ ἐπη διδάσκειν.»

Τὸν αὐτὸν σκοπὸν εἶχον καὶ ὡς πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς Μουσικῆς, ἣτις φυσικὰ ἤρχιζεν ὀλίγον ὑστερώτερα, ἀπὸ τοῦ δέκατον τρίτον ἔτος δηλαδὴ, κατὰ Πλάτωνα (4). Καὶ ὁ Πρωταγόρας (ἐνθα ἀνωτέρω) λέγει. «Πρὸς δε τούτοις ἐπειδὴν κιθαρίζειν μάθωσιν, ἄλλων αὖ ποιητῶν ἀγαθῶν ποιήματα διδάσκουσι μελοποιῶν.» Ἀλλ' ἡ Μουσικὴ, περὶ τοῦ σκεπτοῦ τῆς ὁποίας ἀπὸ τὴν σύνοψιν τῆς ἀρχαιότητος ὁ Ἀριστοτέλης ἐξόχως ὁμιλεῖ (5), ἐπρεπε κατ' αὐτὸν οὐ μόνον ἡδονῆς χάριν νὰ διδάσκηται, ἀν καὶ ὁμολογῇ καὶ ὁ ἴδιος ὅτι συνήθως οὕτω συνέβαιεν, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐν τῇ σχολῇ διαγωγὴν, ἥτοι ὑπὲρ τοῦ καλῶς σχολάζειν. Δὲν ἦτον ἀναγκάσιον μέρος τῆς παιδείας (αἰδὼ καὶ τὴν μουσικὴν οἱ πρότεροι εἰς παιδεῖαν ἑταζαν, οὐχ ὡς ἀναγκάσιον, οὐδὲν γὰρ ἔχει τοιοῦτον, οὐδ' ὡς χρήσιμον, ὥσπερ τὰ γράμματα), ἀλλ' ἐθεωρεῖτο ὡς εὐγενὲς καὶ ἀξιόλογος ἐνασχόλησις εἰς τὰς ὥρας τῆς ἀναπαύσεως καὶ διασκεδάσεως, καὶ διὰ τοῦτο λέγει αὐτὸς μὲν τίνυν ἐστὶ παιδεία τις, ἣν οὐχ ὡς χρησίμην παιδεύειν τοὺς υἱεῖς, οὐδ' ὡς ἀναγκάσιον, ἀλλ' ὡς ἐλευθέριον καὶ καλὴν, φανερόν ἐστιν.»

Ἡ λύρα εἴτε κιθάρα (διότι ἡ μετὰ τὸ αὐτῶν ἐνυπάρχουσα διαφορὰ πολλάκις παραβλέπεται) ἦσαν τότε τὰ ὄργανα, τὰ ὁποῖα ἐξόχως, ἢ καὶ μόνον αὐτὰ ἐθεωροῦντο ὡς τὰ κατάλληλα διὰ τὸν ἐλεύθερον μουσικὰ ὄργανα. Δι' ἱκανὸν χρόνον καὶ ὁ αὐλὸς ἦτο λίαν προσφιλέως εἰς τὰς Ἀθήνας, ἀλλ' ἔχασε τὴν ὑποληψίν του, ὅχι μόνον διότι ἐθεωρεῖτο ὡς ἀσχημίζων τὸ προσωπον, ἀλλὰ κυρίως διότι δὲν ἐσυγχώρει τὴν ταυτοχρόνως μεταχειρίσιν τῆς φωνῆς. Προσθῶμεν δὲ, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης (6), ὅτι συμβέβηκεν ἐννεπτόν αὐτῷ (τῷ αὐλῷ) πρὸς παιδείαν καὶ τὸ κωλύειν τῷ λόγῳ χρῆσθαι τὴν αὐλίσιν· διὸ καλῶς ἀπειθοκίμασαν αὐτοῦ οἱ πρότερον τὴν χρῆσιν ἐκ τῶν νέων καὶ τῶν ἐλευθέρων, καὶ περ χρησάμενοι το πρῶτον αὐτῷ. Καὶ παρακατιῶν λέγει. «διὸ καὶ τὴν αὐλήν»

(1) Σφ. 656, παράβαλε Θεόφρ. Χαρ. 14. 23. 24.

(2) Υ, 26. (3) Α, 59. (4) Ἀποφθ. βασιλ.

(5) Ἀλκίφρ. ἐπιστ. 26 κτλ. (6) Νόμ. VII. (7) Α, 2. 3.

(1) Ἰσ. κρ. Πανηγ. 95, Bekk. (2) Συμπόσ. Γ', 5.

(3) Λόγ. XI. σ. 308. Ραισκ. (4) Ν μ. VII.

(5) Πολιτ. VIII. 3. (6) Πολιτ. VIII, 6.

τικὴν ἡγάγον πρὸς τὰς μαθήσεις· καὶ γὰρ ἐν Λακε-
δαίμονί τις χορηγὸς αὐτὸς ἠύλησε τῷ χορῷ, καὶ περὶ
Ἀθηνᾶς οὕτως ἐπεχωρίασεν, ὥστε σχεδὸν οἱ πολλοὶ
τῶν ἐλευθέρων μετείχον αὐτῆς. • Εἰς ταύτην τὴν προ-
τίμησιν τῆς λύρας ὑπὲρ τὸν αὐλὸν ἀναφέρεται βε-
βαίως καὶ ὁ περὶ τοῦ Μαρσύου μῦθος. Ἀλλὰ τοῦτο
ἰσχυρὴν ἰδίως διὰ τὰς Ἀθῆνας, ἐνῷ εἰς ἄλλους τόπους,
καθὼς παραδείγματος χάριν εἰς τὰς Θήβας, ὁ αὐλὸς
διετῆρει τὴν ὑπόληψίν του. • Θηβαῖοι, λέγει ὁ Μά-
ξιμος Τύριος (1), αὐλητικὴν ἐπιτηδεύουσι, καὶ ἔστιν
ἢ δι' αὐλῶν μούσα ἐπιχώριος τοῖς Βοιωτοῖς. »

Περὶ τακτικῶν ἐορταστικῶν διακοπῶν εἰς ὠρισμέ-
νους καιροὺς δὲν γίνεται καμμία μνεία. Φυσικὰ αἱ
πολυάριθμοι δημόσιοι ἐορταὶ ἐπέφερον τοιαύτας δια-
κοπὰς, ὡς παραδ. χάριν κατὰ τὸν Ἀνθιστρίωνα μῦ-
θον (ἴδε ἀνωτ. Θεοφρ. Χαρ. 30), καὶ διὰ τὰ Σχολεῖα
ὑπῆρχεν ἰδιαιτέρα ἐορτὴ, καὶ ἦν φυσικὰ ἑπαυσι-
καὶ τὰ μαθήματα. Τοῦτέστι μεταξὺ τῶν νόμων τοῦ
Σόλωνα· ὑπῆρχε καὶ τις περὶ Μουσείων ἐν τοῖς δι-
δασκαλείοις, καὶ περὶ Ἑρμαίων ἐν ταῖς παιδαί-
στραις, ὀνόματα, τὰ ὅποια παρεξηγήθησαν ὑπὸ τοῦ
Οὐολφίου καὶ τοῦ Ρεϊσκιου (περὶ τῶν τεμενῶν τῶν
Μουσῶν). Ὁ Πολυδεύκης τοῖναντίον εἰς τὸ περὶ
ἐορτῶν τμήμα (2) λέγει, Μουσῶν Μουσεία, Ἑρμοῦ
ἑρμαῖα (ἐορταί), καὶ τοιαύτας ἐορτάς δυνάμεθα νὰ
ἐννοήσωμεν ἐκείνας, τῶν ὁποίων τὸν ἐορτασμὸν ὁ
νόμος διέττατε. Τουλάχιστον οἱ Ἕλληνες δὲν ἐ-
γνώριζον τετράμηνον θερινὴν διακοπὴν, καθὼς τὴν
παραδέχεται ὁ Κ. Φ. Ἑρμᾶνος διὰ τὴν Ῥωμαϊκὴν, ἣ
καθόλου διὰ τὴν Ἰταλικὴν νομαλίαν ὑπόθεσις, ἥτις
μ' ὅλην τὴν ἀγχίνοιαν τῶν περὶ αὐτῆς εἰκασίων,
δυσκόλως δικαιολογεῖται. — Εἰς ἰδιαιτέρας τινὰς
περιστάσεις, παραδείματος χάριν ἀσθενούντος τοῦ δι-
δασκάλου, ἡ παράλειψις τῆς διδασκαλίας ἐδηλοποι-
εῖτο ἴσως διὰ τινος προκηρύξεως (πρόγραμμα) προσ-
κολλωμένης εἰς τὴν θύραν τῆς οἰκίας, καθὼς παρὰ
Λουκιανῷ (3) ἀπαντᾷ ἐν παραδείγματι, βεβαίως
Σοφιστοῦ τινος. • Πινάκιον γὰρ τι ἐκρέματο, λέγει.
ὑπὲρ τοῦ πυλῶνος, μεγάλῃς γράμμασι λέγον, ΤΗ-
ΜΕΡΟΝ Οἱ ΣΥΜΦΙΔΟΥΣΟΦΕΙΝ »

Ἡ εἰς τὰ διδασκαλεῖα φοίτησις ἐξηκολούθει μέ-
χρι τῆς ὠριμοτέρας νεανικῆς ἡλικίας (κατὰ τὴν παρ'
Ἑλληνι σημασίαν τῆς λέξεως), τοῦτέστι μέχρι τοῦ 16
ἔτους κανονικῶς. Ὁ Λουκιανὸς ἐν τῷ προοίμῳ τοῦ
βίου του λέγει περὶ ἑαυτοῦ. • Ἄρτι μὲν ἐπεπαύ-
μην εἰς τὰ διδασκαλεῖα φοιτῶν, ἤδη τὴν ἡλικίαν
πρόσηθος ὦν, • ὅπου ἰδὲ τὴν ἐξήγησιν τοῦ Ἑμστερ-
χίου. Ἀλλ' ἐντελὴς ἰσότης ὡς πρὸς τὰ ἔτη τῆς
σπουδῆς φυσικὰ σπανίως συνέβαινεν, ὡς καὶ παρ' ἡ-
μῖν. Ἡ τάξις τῶν ἀπόρων πάντοτε πρωϊαίτερον εἰ-
σεβίδαζε τοὺς παῖδας αὐτῆς εἰς τι ἐπαγγελμα, ἐνῷ
οἱ εὐκατάστατοι γονεῖς περισσότερον χρόνον ἐφρόντι-
ζον διὰ τὴν ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν μόρφωσιν τῶν
τέκνων αὐτῶν. Οὕτω λέγει ῥητῶς καὶ ὁ Πλάτων
(Πρωτ.) • καὶ οἱ τούτων (τῶν πλουσιωτάτων) υἱεῖς

πρωϊαίτατα εἰς διδασκάλων τῆς ἡλικίας ἀρξάμενοι
φοιτᾶν, ὀψιαίτατα ἀπαλλάττονται. » Ἐπειτα ὑπῆρ-
χε κατὰ φυσικὸν λόγον ὑψηλοτέρα διδασκαλία παρὰ
τοῖς ῥήτορσι καὶ τοῖς σοφισταῖς, τῆς ὁποίας τὴν δα-
πάνην μόνον οἱ πλουσιώτεροι ἠδύναντο νὰ ἀναδέχων-
ται. Ἐπειδὴ οἱ ἐπισημότεροι αὐτῶν ἐζήτουν διὰ
τὴν διδασκαλίαν τῶν σημαντικῶν ποσόν, καθὼς πα-
ραδ. χάριν ὁ Ἀρίστιππος ἐζήτηι χιλίας δραχμὰς (1)
τὸ αὐτὸ ποσὸν ἐζήτηι, κατὰ τὸν Πλούταρχον (2), καὶ
ὁ Ἰσοκράτης, καὶ ἐπειδὴ ὁ Δημοσθένης τῷ ἐπρόσ-
φερε μόνον διακοσίας δραχμὰς • ἐφ' ᾧ τε τὸ πέμ-
πτον μέρος ἐκμάθη, • τῷ ἀπεικρίθη • οὐ τομαχίζο-
μεν, ὦ Δημοσθένης, τὴν πραγματείαν ὥσπερ δι-
τοὺς καλοὺς ἰχθὺς ὅλους πωλοῦμεν, οὕτω καὶ γὼ σοί,
εἰ βούλοιο μαθητεύειν, ὁλόκληρον ἀποδώσομαι τὴν
τέχνην. • Ὁ αὐτὸς Πλούταρχος (3) λέγει, • καὶ τη-
λικούτων ἀγαθῶν διδασκάλους καὶ κυρίους σοφῆς αὐ-
τοὺς καταστήσαντες, οὐκ αἰσχύνονται τέτταρας ἢ
πέντε μνᾶς ὑπὲρ τούτων αἰτοῦντες. • Ἐν γένει οἱ
σοφισταί, φαίνεται ὅτι οὐδεμίαν συγκατάβασιν ἔκα-
μον, οὐδ' εἰς τοὺς πτωχοτέρους, καὶ μάλιστα ἐν
καιρῷ ἀνάγκης μὲ τὴν μεγίστην δικανικὴν αὐστη-
ρότητα εἰσέπραττον τὸν μισθὸν τῶν. Τοιούτου εἶδους
σκηνὴν, βεβαίως μὲ ζωηρότερα χρώματα περιγραφο-
μένην, ἀπαντῶμεν παρὰ Λουκιανῷ (4). • Ἐκεῖνον
αὐτὸν (ἓνα μαθητὴν), ἐπεὶ τὸν μισθὸν, οἶμαι, μὴ ἀ-
πεδίδου κατὰ καιρὸν, ἀπήγαγε παρὰ τὸν ἄρχοντα
ἐναγχος, περιθείς γε αὐτῷ θοιμάτιον περὶ τὸν τρά-
χηλον, καὶ ἐβόα, καὶ ὠργίζετο, καὶ εἰ μὴ τῶν συ-
νήθων τινὲς ἐν μέσῳ γινόμενοι ἀφείλυντο τὸν νεανί-
σκον ἐκ τῶν χειρῶν αὐτοῦ, εὖ ἴσθι, προσφύς ἂν ἀ-
πέτραγεν αὐτοῦ τὴν ῥίνα ὁ γέρον, οὕτω ἠγανάκτει. •
Ἐν τούτοις ἡ ἀπηνὴς αὐτῆ αὐστηρότης δὲν ἀπέτρε-
πε τοὺς φιλομαθεῖς ἀπὸ τοῦ νὰ ἀγοράσωσι μὲ τὴν
μεγαλτέραν θυσίαν τοιαύτην παιδείαν, καὶ περὶ μὲν
τοῦ Κλεάνθους ὁ Διογένης Λαέρτιος (5), περὶ δὲ τοῦ
Μενεδήμου καὶ τοῦ Ἀσκληπιάδου ὁ Ἀθήναιος (6), διη-
γούνται ὅτι εἰργάζοντο τὰς νύκτας εἰς τοὺς κήπους
καὶ τοὺς μύλους ἐπὶ μισθῷ, ἵνα ὑπάγῃ τὴν ἡμέ-
ραν εἰς τὰ σχολεῖα τῶν φιλοσόφων.

Ὅλη αὕτη ἡ περὶ τοῦ τρόπου τῆς διδασκαλίας ἰ-
δέα ἰσχύει ἐν γένει περὶ τῶν ἀττικῶν σχολείων, καὶ
ἰδίως περὶ τῶν ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθῆναις εὐρισκαμέ-
νων. Φυσικὰ καὶ εἰς τὰς μικροτέρας κώμας ὑπῆρχον
ὅμοια καταστήματα, καὶ οὕτω διηγούνται τινες (7)
περὶ τῆς προτέρας διαγωγῆς τοῦ Πρωταγόρου • δι-
δάσκειν ἐν κώμῃ τινὶ γράμματα. • Περὶ τῶν σχο-
λείων τῶν ἄλλων πόλεων ὀλίγα γνωρίζομεν, μολον-
τούτο ἡ παιδεία πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἐξαιρουμέ-
νης τῆς Σπάρτης, καθόλου ἦτον ἡ αὐτή. • Πάντων
τῶν Ἑλλήνων, λέγει ὁ Θεόφραστος (8) ὁμοίως παι-
δεύομενων. • Ἐν Σπάρτῃ ἡ ἐπιστημονικὴ μόρφωσις
ἐν γένει ἐθεωρεῖτο ὡς πάρεργον, καὶ ὁ Ἀριστοτέλης

(1) Δόγ. XXIII, 2. παρὰ βιβλ. Πλούταρχ. Πρ-
λοπ. 19. (2) 1, 37. (3) Ἑρμοτιμ. 11.

(1) Πλούταρχ. π. παιδ., ἀγωγ. 7. — Διογ. Λαέρτ.
II, 72. (2) Βίβλ. I. Ῥητόρ. 4. (3) κ. Σοφιστ. 3.

(4) Ἑρμοτιμ. 9. (5) VII, 168. (6) IV, 65.

(7) Ἀθῆν. VIII, 50. (8) Χαρ. Προοίμ.

(1) δικαίως ἀνειδίξει τοὺς Σπαρτιάτας, ὅλους ἀνε-
ξαιρέτως, ὅτι τοὺς παῖδας αὐτῶν « θηριώδεις ἀπερ-
γάζονται ἀπαιδευμένους ποιήσαντες τῶν ἀναγκαι-
ῶν » ἂν καὶ ὁ ἐλεγχος αὐτὸς ἀμφότερον μᾶλλον εἰς
τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους (παράθελε Μυλλέρου
Δωριεῖς Μέρος II, σελ. 299). Καὶ ὁ Αἰλιανὸς (2) δι-
ᾶνε λόγου βεβαιῶς, λέγει « Λακεδαιμόνιαι μουσι-
κῆς ἀπείρως εἶχον » — εἰδὲ ποτε ἐδιδάθησαν τῆς ἐκ
Μουσῶν ἐπικουρίας, ἢ νοσήσαντες, κτλ. — μεταπέμ-
ποντο ξένους ἀνδρας. Περὶ δὲ τῶν Θηβῶν ὁ Βοιωτὸς
Ἀριστοφάνης (ἦτοι ὁ Ἀριστόδημος) μὲς διέσωσε (3)
μαρτυρίαν τινα ὅχι τόσον ἀγαθὸν χαρακτήρος ὅτι
δηλαδὴ ὁ Ἡρόδοτος ἠθέλησε νὰ ἀνοιξῇ ἐκεῖ σχολ-
εῖον διὰ τοὺς νέους (τοὺς νέους διαλέγεσθαι καὶ συ-
σχελάζειν), καὶ δὲν τῷ ἐσυγχώρησαν οἱ Θηβαῖοι
(ὑπὸ τῶν ἀργύρων ἐκωλύθη δὲ ἀγροικίαν αὐτῶν
καὶ μισολογίαν). Ἐτι σαφέστερον δ' ἀναφέρει ὁ Δίων
ὁ Χρυσόστομος (4) τὴν Διογένην λέγοντα « ἐγὼ δὲ
ἤκουσα λέγοντος, ὅτι ἡ Σφίγξ ἡ ἀμαθία ἐστὶ ταύ-
την οὖν καὶ πρότερον διαρθεῖναι τοὺς Βοιωτοὺς, καὶ
νῦν, οὐδὲν αὐτοὺς εἶδεναι, ἅτε ἀνθρώπων ἀ-
μαθιστάτους. Πῶς δὲ ἐθεωρεῖτο ἐκείνη ἡ περὶ τοῦ
Ἡροδότου εἰδήσις, καὶ πόσον σκληρὰ ἠδύνατο νὰ ἡ-
γήσῃ μία τοσοῦτον γενικῶς ἐκπεφρασμένη κρίσις, ὅτι
καὶ ἐκεῖ καὶ ἀλλὰ ὡς πρὸς τὰς Ἀθήνας πολὺ
παρημέλουν τὴν ἐκπαίδευσιν τῆς νεολαίας, ἀποδει-
κνύει ἡ περίστασις ὅτι ἀπ' αὐτὰ ταῦτα τὰ μέρη οἱ
συνετώτεροί γονεῖς ἐστελλον τοὺς παῖδας τῶν εἰς
Ἀθήνας πρὸς ἐκπαίδευσιν καὶ ἕτεροι μὲν, λέγει ὁ
Δίσχινος (5) « ὡς εἶκα, τοὺς ἑαυτῶν παῖδας τοὺς ἢ
ἐν Βοιωτίᾳ γεννηθέντας, ἢ ἐν Αἰτωλίᾳ, πρὸς ὑμᾶς
πέμπουσι, τῆς αὐτόθι παιδείας μεθεξόντας.

(Ἀκολουθεῖ.)

ΜΕΤΑΞΟΥΡΓΕΙΟΝ.

(Ἐξακολουθεῖς. Ἰδ. Φυλλάδ. ΕΖ')

Τοῦ μεγάλου δὲ τούτου μεταξουργείου τῶν Ἀθη-
νῶν τοῦ ἔχοντος 400 λέδητας, ἂν, ὡς εὐχόμεθα
καὶ ἐλπίζομεν, εὐδοκῇ ἡ ἐπιχείρησις, ὥς ἐξετάσω-
μεν ποῖα εἰσονται τὰ ἀποτελέσματα; Ἀναλόγως τῶν
περὶ τοῦ καταστήματος τοῦ Κ. Ῥάλλη ἡμετέρων
ὑπολογισμῶν, ἡ ἐτησίαι δαπάνη αὐτοῦ διὰ τὴν ἀγο-
ρὰν τῆς πρώτης ὕλης, τὴν ἀναπνήσιν, καὶ τὸ τέλος
ἐξαγωγῆς, ἐστὶ δεκαπλασία τῆς τοῦ μεταξουργείου

τοῦ Πειρικῶς, ἦτοι ἐκ δραχ. 1,204,000, εἰς δὲ
προσθετέαι εἰσέτι μύριαι δραχμαὶ ὡς τόκος τῆς πρώ-
της καταβολῆς δι' ἀγορὰν τοῦ καταστήματος (ἡγο-
ράσθη 27 χιλιάδων δραχμῶν), καὶ κατασκευὴν τῶν
μηχανῶν. Ἡ ὅλη λοιπὴν ἐτησίαι δαπάνη ἐστὶ 1,
244,000, πρὸς παραγωγὴν 16000 ἀκίδων μετά-
ξης, ἢ ἡ τιμὴ 1470,000 δραχμῶν, ἄρα τὸ καθαρὸν
τοῦ καταστήματος κέρδος 256,000. Τὸ ἐτήσιον τέ-
λος ἐξαγωγῆς διὰ τὴν ποσότητα ταύτην τῆς μετά-
ξης ἐστὶ 24,000 δραχμαί, ἐν ᾧ ἂν ἐξήγοντο οἱ πα-
ραγόντες τὴν μεταξὴν ταύτην βόμβυκες, ἡ κυβέρ-
νησις ἢ εἰσέπραττε 38,000 δραχ., ὥστε 14,000
δραχμῶν προσγίνεται ζημία εἰς τὰς τελωνιακὰς εἰσ-
πράξεις διὰ τῆς ἀναπνήσεως τῶν βομβύκων. Ἀλλ'
ἀπ' ἐτέρου 240,000 δραχμαὶ διανέμονται εἰς τὰς
βιομηχανικὰς τάξεις διὰ τὴν ἐργασίαν τῆς ἀναπνή-
σεως, καὶ ἡ γεωργία τῶν μωρεῶν ἐμψυχούται ἐν Ἀτ-
τικῇ, διότι τὸ κατάστημα τοῦτο ἀπαιτεῖ κατανά-
λωσιν σχεδὸν 5 ἑκατομμυρίων ἀκίδων φύλλων.

Ἀλλ' ἀπ' οὗ, φίλε ξένε, ἀνῆλθες μετ' ἐμοῦ εἰς
Ἀθήνας, βήματά τινα προχώρησον ἐτι ἐκεῖ πρὸς τοὺς
πρόποδας τοῦ Λυκαβητοῦ, ὀπίσω τοῦ νοσοκομείου,
καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸ τετράγωνον οἶκημα, τὸ ἐν μέσῳ
εὐρείας αὐλῆς ἐγειρόμενον, θέλεις ἰδῆ μηχανῶν πα-
ράδοξον παράταξιν, καὶ καταπλαγῇ ἀπὸ χιλίων ἀτρά-
κτων θορυβώδη στροφήν. Αἱ ἐναγώνιοι ἐκεῖναι κινή-
σεις καὶ ὁ θόρυβος, εἰσὶ τὰ πρῶτα βήματα καὶ τὰ
πρῶτα ψελλίσματα τῆς ἀρτιγεννήτου Ἑλληνικῆς βιο-
μηχανίας, ἣν παιδᾶγωγεῖ ἐνταῦθα μετὰ πολλῆς ἰκα-
νότητος καὶ μεθ' ὀρίμου περινοίας ὁ ἐν τοῖς ἐργο-
στασίαις τῆς Βιέννης ἐκδιδάχθεις Ἀθηναῖος Κ. Π.
Στεφόπουλος. Ἐνταῦθα τὸ προϊόν τῆς Ἑλληνικῆς
γῆς λαμβάνει ἐπὶ γῆς Ἑλληνικῆς τὴν τελευτησίαν
αὐτοῦ μορφήν, καὶ τὸ φύλλον τοῦ δένδρου μεταβάλλ-
εται εἰς λαμπρὸν ὕφασμα.

Ἐν τῷ πρωτίστῳ τοῦ καταστήματος δωματίῳ ἵ-
στανται δύο ἀκακυσκίσεως λεγόμεναι μηχαναί.
Αὗται ἔχουσιν ὁμοῦ ἀνέμας ἐξήκοντα, εἰς ὧν ἐκάστην
ἀπλοῦται ἀνὰ μία κυκλίᾳ ἡ δέμα, ἐκ τῶν γνωστῶν
ἤδη ἡμῖν τοῦ ἀναπνευστήριου διὰ τινος δὲ εὐκόλου
μηχανισμοῦ, ὁμοῦ μετὰ τῶν ἀνεμῶν στρέφονται καὶ
ἐξήκοντα σπειρωτῆρες (καρούλικ), περὶ οὓς ἐλίσσε-
ται κανονικῶς ἡ ἐκ τῶν κυκλίων ἀναλισσομένη μέ-
ταξια, καὶ ἐκάστη ἀνέμῃ δύναται νὰ κενωθῇ δις τῆς
ἡμέρας,

Ἀλλ' ἡ μεταξια κατὰ τὸν σκοπὸν δι' ὃν μέλλει
νὰ χρησιμεύσῃ ἐν τῇ ὑφάνσει, διαιρεῖται εἰς στή-
μονα καὶ εἰς ὑφάδιον. Πρὸς παρασκευὴν τοῦ πρώτου,
ἀπὸ τῶν μηχανῶν τῆς ἀναπνήσεως φέρονται οἱ
σπειρωτῆρες εἰς τὰ στρίπτήρια. Εἰσὶ δὲ ταῦτα ξύ-
λων κατασκευάσματα, ἀναρχόμενα εἰς ὅλον τῆς αἰ-
θοῦσης τὸ ὕψος, καὶ χρησιμεύοντα εἰς τὸ νὰ στρί-
πτωσι τὴν κλωστήν τῆς μεταξῆς. Τὸ κατάστημα
περιέχει τρία τούτων, καὶ ἕκαστον στρίπτει, ἐντὸς
24 ὥρων, ἀνὰ 144 σπειρωτῆρας, περιέλισσον τὴν
κλωστήν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων εἰς ἄλλους. Τὰ δύο ἐκ
τῶν τριῶν χρησιμεύουσιν εἰς τὴν πρώτην ταύτην
στρίψιν τοῦ στήμονος. Κινούνται δὲ διὰ μεγίστου

(1) Πολιτ. VIII, 4. (2) Ποικ. ἱστ. XII, 50.

(3) παρὰ Πλουτάρχῳ π. κακοηθ. Ἡροδ. 31.

(4) Δόγ. X. (5) Ἐπιστ. 12.